UDK 003.349(497.6)"13"
DOI: 10.33669/KJ2019-30-02
rad primljen: 31. 10. 2019.
rad prihvaćen: 7. 11. 2019.

IZVORNI NAUČNI RAD

MEHMED KARDAŠ

Docent
Filozofski fakultet Univerziteta u Sarajevu
Franje Račkog 1, Sarajevo, BiH
mehmed.kardas@ff.unsa.ba

# PRESLAVIZMI U KOPITAROVU ČETVEROEVANĐELJU*

**Sažetak:** U radu se analiziraju preslavizmi u tekstu Kopitarova četveroevanđelja, bosanskog crkvenoslavenskog rukopisa iz druge polovine 14. stoljeća. Sporadično prisustvo leksike iz druge redakcije slavenskog prijevoda evanđelja (T2) u Kopitarovu rukopisu nametnulo je važno pitanje porijekla mlađeg predloška kojim se služio pisar ovoga kodeksa. Provedena poredbena analiza pokazala je da se pisar, pored glavnog predloška koji pripada tradiciji prve redakcije (T1), poslužio i kontrolnim predloškom s inoviranom leksikom jurjevsko-mstislavljevog tipa. Kontrolni predložak blizak je tekstualnoj tradiciji druge redakcije čija svjedočanstva nalazimo u brojnim istočnoslavenskim i južnoslavenskim rukopisima.

**Ključne riječi:** Kopitarovo četveroevanđelje, leksika, preslavizmi, druga redakcija slavenskog prijevoda evanđelja (T2), Preslavska književna škola

* Rad je rezultat istraživanja u okviru projekta Jezik i grafija Kopitarova četveroevanđelja, koji je započet u Institutu za jezik Univerziteta u Sarajevu.

Ovaj tekst je licenciran s Creative Commons Attribution 4.0 International License.
Za detalje, posjetiti http://creativecommons.org/licenses/by/4.0/.

## Uvod

Kopitarovo četveroevanđelje bosanski je crkvenoslavenski rukopis nastao u drugoj polovini 14. stoljeća u okrilju Crkve bosanske, ali se ubrzo nakon propasti kraljevstva kodeks našao u pravoslavnom manastiru u kojem je prvobitni izgled rukopisa izmijenjen repariranjem i prilagođavanjem liturgijskom obredu srpske pravoslavne crkve. Kodeks je danas pohranjen u Nacionalnoj i univerzitetskoj biblioteci u Ljubljani pod signaturom Cod. 24.

Dosadašnja proučavanja teksta Kopitarova četveroevanđelja uglavnom su isticala njegovu uklopljenost u okvire bosanske skupine na ortografskom i jezičkom nivou (Jagić 1889: 10–11; Šidak 1955: 50–51; Kuna 2008: 103–106; Jurić-Kappel 2013: 106–108), dok su leksička proučavanja ukazala na to da ovaj rukopis slijedi predloške često drugačije od onih koji se mogu pretpostaviti za Nikoljsko i Hvalovo evanđelje, iako se na nekim bitnim mjestima slaže s njima (Jurić-Kappel 2013: 111).

Inače, za srednjovjekovnu bosansku crkvenu književnost, kao arhaičan ogranak slavenske pismenosti, davno je ustanovljeno da dobro čuva tradiciju najstarijeg prijevoda evanđelja koju baštini Ohridska književna škola (Kuna 2008: 64–65; Jurić-Kappel 2012: 88), odnosno da tekstna tradicija koju slijede bosanski pisari pripada prvoj redakciji prijevoda (T1). Zapravo, tekstološkim je istraživanjem utvrđeno da bosanska crkvenoslavenska književnost, uostalom kao i najstarija hrvatskoglagoljska, veoma dobro slijedi ćirilometodsku tradiciju iz velikomoravskog razdoblja, kao i onu s jugoistoka, posebno iz makedonskih izvora, vrlo bliskih arhetipima iz velikomoravskog razdoblja (Petrović 1988: 21).

Međutim, za pojedine bosanske crkvene rukopise utvrđeno je sporadično inoviranje inače uglavnom konzervativne strukture teksta na leksičkom planu, što upućuje na razmjenjivanje građe sa drugim slavenskim redakcijama, pa je u tom kontekstu izuzetno važno pitanje dodirā bosanske srednjovjekovne pismenosti i susjednih redakcijskih pismenosti. Odnos prema susjednim crkvenoslavenskim tradicijama neophodno je razmatrati u kontekstu njihovih veza s

južnoslavenskim istokom, posebno sa Preslavskom književnom školom, koja je u potonjem ćirilometodskom razdoblju na različite načine utjecala na oblikovanje crkvenoslavenskih tekstova svih redakcija. Poznato je da je jači utjecaj preslavske redakcije prisutan u srpskoj tradiciji evanđelja (Pešikan i Jovanović 1974–1975; Jovanović 1978, 1987), a dobro je zasvjedočen i u hrvatskoglagoljskim tekstovima (Hristova 2004; Mihaljević i Šimić 2013), dok je u pojedinim bosanskim rukopisima ovaj utjecaj potvrđen (Ramić-Kunić 2017, 2017a), ali je još uvijek nedovoljno proučen. U skladu s tim, u okviru istraživanja Kopitarova rukopisa – u kojem je, pored dobrog slijeđenja tradicije prve redakcije (T1), također u malom procentu prisutna i leksika druge redakcije prijevoda (T2) – bit će neophodno pokušati odgovoriti na pitanje porijekla mlađeg, odnosno kontrolnog predloška kojim se poslužio pisar ovoga kodeksa.

## O drugoj redakciji (T2) u bosanskoj tradiciji

Poznato je da je preslavski književni centar, koji je formiran nakon progona Metodovih učenika iz Moravske u Bugarsku, označio novo razdoblje u tradiciji crkvenoslavenskih redakcija. Revizija crkvenih tekstova koja je sprovedena u Preslavskoj školi rezultirala je novim leksičkim fondom zasvjedočenim u rukopisima šireg slavenskog područja. Premda nije sačuvan nijedan rukopis koji u potpunosti odražava rezultate preslavske leksičke recenzije, preživjeli mlađi prijepisi čuvaju tragove uredničke aktivnosti preslavskih redaktora (Slavova 1989: 16).

Kad je riječ o bosanskoj grupi crkvenoslavenskih tekstova, ranija istraživanja nisu pridavala naročit značaj prisustvu utjecaja druge redakcije u ovoj tradiciji, a moguće razloge treba tražiti u činjenici da ova grupa tekstova, gledano u cjelini, nije bila zahvaćena značajnijim procesima ujednačavanja prema drugoj redakciji, kakav je recimo sproveden u većini (jugo)istočnih redakcija. Zapravo, mogućnost utjecaja mlađih predložaka na pisare bosanskih rukopisa potisnuta je zaključkom da ova skupina izuzetno dobro tradira najstarije stanje. Međutim, nedavna istraživanja leksike hrvatskoglagoljskog apostola, u čiji su komparativni materijal uvrštene

i varijante iz bosanskog apostola (Hristova 2004), zatim psaltira iz Hvalovog zbornika (Nakaš i MacRobert 2012: 268–269), te naročito istraživanja bosanskih četveroevanđelja (Ramić-Kunić 2017, 2017a) nesumnjivo su ukazala na prisustvo druge redakcije prijevoda (T2) i u bosanskoj tradiciji, ali utjecaj preslavske redakcije, ako je suditi na osnovu rezultata ovih istraživanja, nije takav da se može govoriti o značajnijem inoviranju teksta.

Naime, proučavanjem preslavskih leksičkih izbora u hrvatskoglagoljskim misalima i brevijarima I. Hristova je na temelju izoliranih primjera utvrdila prisustvo ove redakcije i u apostolu iz Hval. zbornika. Iako tekst ovog apostola svrstava u prvu, *arhaičnu grupu*, koja dobro slijedi prvobitni prijevod, "[в] различни ръкописи от тази група на различни места се съдържат варианти по *преславската редакция*" (Hristova 2004: 43). Nema sumnje u to da pojedini primjeri utjecaja preslavske redakcije dolaze iz vrlo starih predložaka, pa su tako, npr., bosanski i hrvatskoglagoljski apostoli podudarni u izboru preslavizma *kńiga* (Hval., Giljf. 14 книгь, Mlet. книгн, Hrv., Vat.$_4$, Nov. i Roč. knigi) tamo gdje Gršk. ima moravizam *bukъvy* (Djela apostolska 9:2). Međutim, koliki je udio ovog leksičkog sloja u bosanskom apostolu, zasada se ne može pouzdano tvrditi, ali se ipak čini da je njihov broj manji u odnosu na hrvatskoglagoljske tekstove. Zapravo, analizirana građa hrvatskoglagoljskih tekstova proizvela je zaključak da su potencijalni preslavizmi u ovim tekstovima razmjerno brojni, što je argument koji ide "u prilog pretpostavci da su u ranijem razdoblju hrvatski glagoljaši posjedovali prijevod apostola, ali po svemu sudeći to nije bio izvorni, ćirilometodski prijevod, nego prijevod koji je prošao preslavsku redakciju i na hrvatski prostor došao najvjerojatnije južnim putem. Za razliku od toga, preslavizmi su razmjerno rijetki u samom psaltiru i evanđeljima" (Šimić 2014: 376).

Kad je riječ o bosanskim apostolima, pojedini primjeri u kojima je evidentno inoviranje teksta Hval. apostola daju povoda za tumačenje koje kaže da je Hval., ponekad zajedno s Mlet., više otvoren utjecaju preslavske redakcije, dok nasuprot njemu stoji Giljf. 14 čuvanjem

starijeg stanja. Veća konzervativnost teksta Giljf. 14 odgovara Jagićevom zaključku prema kojemu je tekst ovoga rukopisa vrlo arhaičan i odlično se podudara s Gršk. apostolom (1893: 57).[1] Posebno je upadljivo podudaranje Giljf. 14 sa starijim hrvatskoglagoljskim Vat.$_4$ i Roč. misalom, a to potvrđuju sljedeći reprezentativni primjeri, nasuprot kojih Hval., a često i Mlet., imaju preslavizme:

Rim. 13:9 Hval. i Mlet. не лажы послоушьствоуешы – Giljf. 14 не свѣдѣтельствоуешн, Vat.$_4$, Roč. ni svědjetel' budeši, Hrv. ni l'že svědokueši;

1Kor. 15:16 Hval. послоушьствованы бнхомь, Mlet. послоушьствоваχомь – Giljf. 14 свѣдѣтельствоваχомь;

2Kor. 1:12 Hval. i Mlet. послоушьстьво – Giljf. 14 свѣдѣтельство;

2Sol. 4:6 Hval. запослоушьствоваχомь – Mlet. i Giljf. 14 засвдѣтельствоваχомь, Vat.$_4$, Roč. zasvědětel'stvovahom', Hrv. s(ь)vědet(e)l(ь)stvovahom';

2Sol. 2:7 Hval. i Mlet. таѵыю, Vat.$_4$ tьčiju, Hrv., Nov., Roč. tačiju – Giljf. 14 тькьмо;[2]

Tim. 4:22 Hval. вьторое – Giljf. 14 оуторнцею, *def.* Mlet.

Međutim, čuvanje preslavizama, koji vjerovatno dolaze iz zajedničkog prapredloška, ponekad povezuje sva tri bosanska apostola, a oni dolaze i u hrvatskoglagoljskim tekstovima, što svakako ukazuje na potrebu detaljnijeg ispitivanja bosanskih i hrvatskih apostola:

Jev. 10:28 послоусыхь Hval., Giljf. 14 i I. vrbnički brevijar, *def.* Mlet.

Ef. 1:11 прыѵестыхомь Hval., Mlet., Giljf. 14 i Pašmanski brevijar.[3]

---

1 Jagić kaže sljedeće: "Oba teksta, kako će se vidjeti, podudaraju se gotovo svagdje riječ po riječ" (1893: 57).

2 Mnogo je primjera u kojima Hval. ima preslavizam таѵыю, ponekad zajedno sa Mlet., dok Giljf. 14. ima тькьмо. Usp., npr.: 2Tim. 4:8, 2Sol. 3:8 itd.

3 Usp. ove primjere kod I. Hristove (2004: 44 i 46).

Slično je stanje i sa tekstovima apokalipse u bosanskoj tradiciji. Istraživanja su pokazala da je pramatica sva tri bosanska prijepisa – Hval., Mlet. i Rad. – veoma bliska izvornom slavenskom prijevodu, a tekstovna sličnost između bosanskih prijepisa i one u Brevijaru Vida Omišljanina (1396), iako evidentna, ipak ne govori u prilog tome da je "neki od sačuvanih hrvatskoglagoljskih prepisa bio neposrednim predloškom bilo kojem od bosanskih" (Jurić-Kappel 2002: 83). Jurić-Kappel navodi spisak razlika u kojima bosanske apokalipse čuvaju leksičke varijante i dublete iz prve redakcije, nasuprot kojih stoje preslavizmi u Vidovoj apokalipsi:

> 1:9 Vid. skr'bь – Hval., Mlet., Rad. пєчаль; 2:9 Vid. sborišće – Hval., Mlet., Rad. сьньмнщє; 2:14 Vid. sьblazъn' – Hval., Mlet., Rad. сканьдѣль; 3:9 Vid. s(ь)borъ – Hval., Mlet., Rad. сьньмь; 9:4 Vid. na tьčiju – Hval., Mlet., Rad. тькмо; 9:7,9 Vid. na ratь – Hval., Mlet., Rad. на брань (Jurić-Kappel 2002: 85).

Međutim, i u bosanskim apokalipsama se sporadično bilježe preslavizmi; ponekad su sva tri teksta složna: 7:2 Hval., Mlet., Rad. вєлнкь (Jurić-Kappel 2002: 83), ili se pak neki udaljava: 17:1 Mlet. блѹдьнцє – Hval., Rad. лоубодѣнцє (Nakaš 2017: 4: f. 25).

## Preslavizmi u Kopitarovu četveroevanđelju

U pogledu utjecaja druge redakcije (T2) u evanđeoskom tekstu, zasada se za neke od bosanskih evanđelja – Čajn., Kop., Mlet., Pripk. i Ev. iz Dov. – moraju pretpostaviti utjecaji predložaka nastalih na temelju preslavske recenzije. Premda pri definiranju preslavizama postoje stanoviti problemi, pojava nove leksičke varijante koja ima uporište u nizu slavenskih rukopisa koji su očito prošli reviziju ukazuje na takvu mogućnost interpretacije varijanti i dubleta i u bosanskim rukopisima. Npr., riječi *pravo* i *petakь* zasigurno su dio organskog idioma pisara, ali je njihovo prisustvo u evanđeoskom tekstu na mjestima na kojima drugi bosanski rukopisi prate izbore iz kanonskih – *pravo* umjesto hebrejizma *amenь* i *petakь* umjesto grecizma *paraskevьđi* – zasigurno rezultat utjecaja mlađe podloge. Popis preslavskih leksičkih dubleta zasvjedočenih u Kop. evanđelju,

koji ponekad imaju podršku u drugim bosanskim evanđeljima, jest sljedeći: *drěvoděḷa*, *petakъ*, *pravo*, *prěobiděti*, *mnogašti*, *zlatica*, *razъgněvati*, *stranьnikъ*, *ratъ*, *trište*. Navedeni leksički primjeri udaljavanja Kop. evanđelja iz bosanskog stabla u korist varijanti iz preslavske redakcije nameću jedno od najvažnijih tekstoloških pitanja: Odakle dolaze nove varijante? Dosadašnja istraživanja bosanske skupine evanđelja pokazala su da i Čajn. evanđelje u drugom predlošku sadrži fond leksičkih izbora preslavske provenijencije (Ramić-Kunić 2017: 42), a utvrđeno je se da je nešto snažniji utjecaj ove redakcije prisutan i kod prvog pisara Ev. iz Dovolje (Ramić-Kunić 2017a: 34–38). Iako će se na postavljeno pitanje o mlađim predloščima bosanskih evanđelja moći odgovoriti tek onda kada se detaljnije prouče svi rukopisi, ipak se uočava da stepen inoviranja leksike ovih rukopisa nije isti, kao što najčešće nije ista ni distribucija preslavskih leksičkih izbora. Ovako promišljanje važno je u odgonetanju provenijencije mlađih predložaka kojim raspolažu bosanski pisari.

U pokušaju da se na ovo pitanje odgovori, usporedit ćemo mjesta preslavizama s popisima koje je ponudila T. Slavova (1989). Razmotrit ćemo one leksičke izbore u kojima se uočava razilaženje unutar bosanske grupe. Provjera mjesta u kojima bilježimo dihotomiju *starije stanje – preslavizam* izgleda ovako:

амнѵъ – право

Kop. evanđelje ima samo dvaput preslavizam право u Iv. 16:23, dok u svim ostalim primjerima slijedi stanje iz prve redakcije zadržavajući hebrejizam амнѵь. Nešto je češća nova varijanta u Čajn.: Mk. 3:28, 13:30, 14:9, 14:18, Lk. 4:24, Pripk.: Mt. 25:12, 25:40, 26:34, 12:43, 14:25,30 i kod prvog pisara Ev. iz Dov.: Mt. 17:20, 18:18,19, 19:28, 23:36. Kada se usporede mjesta ovog izbora u navedenim rukopisima, jasno se uočava da nema podudaranja koja bi ukazivala na zajednički prapredložak.

архиєрѣи – старѣишина жьрьѵьскъ

Očuvanje varijante kao u prvoj redakciji u Kop. evanđelju bilježimo u svim primjerima izuzev u Iv. 18:13, gdje je došao izbor старишѝни.

Preslavsku konstrukciju старѣшнин жарьуьскне imaju Čajn. u Mt. 27:41 i Mk. 14:63, Ev. iz Dov. u Mt. 20:18, dok druga bosanska evanđelja Div., Nik., Sof., Hval., Pripk. i Mlet. imaju varijantu iz prve redakcije.

брань – рать

Kop. poznaje varijantu бранн u Mt. 24:6, Mk. 13:7 i Lk. 21:9, a ратємь u Mt. 24:6, dok na tom mjestu Div., Nik., Hval., Mlet. i Dov. imaju бранн (Čajn. *def.*). Međutim, Čajn. ima dvaput preslavizam ратн u stihu Mk. 13:7, za razliku od Nik., Vrut., Pripk., Mlet. i Hval. koja također imaju stariju verziju бранн.

вратьннкъ – вратарь

U stihu Mk. 13:34 Kop. kao i druga bosanska evanđelja – Div., Čajn., Hval. i Mlet. – ima varijantu вратарь. Leksički dublet вратарь T. Slavova vezuje za drugu redakciju, za razliku od varijante вратьннкъ (= Mar. i Zogr.) koja se čuva u rukopisima najbližim ćirilometodskom prijevodu (1989: 35).

геєна – єзеро огньно, єзеро горѧщє – дьбрь, дьбрь огньна

Bosanska evanđelja u pogledu izbora ovih dubleta ne ponašaju se jedinstveno. Kop. i Čajn. u Mt. 10:28 imaju stariju varijantu вь геонѣ, Hval. вь ѧєоньі огньнн, dok Vrut. дабрѣ огнѣн i Pripk. дьбрн огнєннѣ imaju mlađu verziju. Međutim, Kop. evanđelje u stihovima Mt. 18:9 i Mk. 9:45 ima konstrukciju вь дьбрь огна (огньнн), a u Mt. 18:9 pokazuje podudaranje s Pripk. дрь огнєноу.

достоѣнне – прнуѧстне

U stihu Mk. 12:7 Kop. kao Nik., Vrut., Hval., Mlet. i Pripk. ima достоѣнне, za razliku od Čajn. koje ima novu verziju наслѣдьствн kao niz rukopisa iz mlađih redakcija: Čud. наслѣдє, Konst. наслѣдъствнє.[4]

[4] Mlađi izbor наслѣдне imaju rukopisi druge redakcije Voskresenskog – B11, 12, 47, 50 – a svi navedeni su aprakosi (1894: 311).

єднnъ, єтєръ – nѣкын

U Kop. evanđelju dolaze varijante єднnь i єтєрь u sličnoj distribuciji kao u kanonskim evanđeljima. Poređenje na uzorku Mt. evanđelja pokazuje da u 16:28, 18:12 i 19:16 Kop., Čajn. i Vrut. imaju starije stanje, dok je kod Pripk. prisutna preslavska inačica nѣкн. Međutim, u Mt. 27:47 i 28:11 i Čajn. ima novu varijantu nѣцн, nѣцѝ, dok Sof., Kop., Pripk. imaju єднnь ili єтєрь. Evanđelje iz Dov. u Mt. 2:6 ima varijantu nнцн, dok ostala bosanska imaju starije stanje: Div., Sof., Nik., Mlet., Kop., Hval. єтєрн, Pripk. єднnн.

жнвотъ – жнзnь

Kop. poznaje samo stariju varijantu жнвоть. U Mt. 25:46 izbor жнвоть imaju Div., Sof., Nik., Vrut. i Hval., dok Čajn., Pripk. i Mlet. imaju preslavizam жнзаnь.

нщѧднє – отъроднє

I u pogledu upotrebe ovih dubleta Kop. uvijek čuva starije stanje. Tako je u Div., Sof., Nik., Vrut., Mlet. i Hval., dok je Čajn. otišlo dalje u Lk. 3:7 gdje je došao lik – порождєнаѣ.

коньуннa – коньць

Kop. poznaje samo varijantu коньуннa. U Mk. 3:26 Čajn. i Mlet. imaju preslavizam коньць, dok Sof., Nik., Vrut., Hval. i Pripk. također imaju коньуннoу.

мнмонтн – мнnѫтн

Varijanta мнnѫтн u Kop. dolazi u stihu Mt. 26:42, dok Vrut., Hval., Čajn., Mlet. i Pripk. imaju starije stanje – мнмонтн.

мъnожнцєѭ, мъnогы краты – мъnогашьды, мъnогаждн, мъnогащн

Kop. u Mt. 17:15 ima мnогащн$_{1,2}$, dok Sof., Nik., Vrut. i Hval. imaju stariju varijantu мnожнцєю$_{1,2}$, Pripk. мnого крать. U Mk. 9:22 Kop. kao Vrut. i Pripk. ima мnогащн, Čajn. м҃nогаіше, a Hval. мьnожнцею.

олѣн – масло

Kop. kao Čajn. i Pripk. u Mk. 6:13 ima nepreveden grecizam олѣн, dok Div., Vrut., Hval., Mlet. i Dov. na tom mjestu imaju noviju varijantu масло.

отъпоуѡєнне, отъданне – оставлєнне

U izboru ovih varijanti u bosanskoj grupi, uostalom kao i u kanonskim evanđeljima, ne vlada jedinstvo. Kop. kao Sof., Čajn., Mlet. i Pripk. u Mt. 26:28 ima noviju varijantu оставлєнне, dok Div. i Hval. čuvaju starije stanje отданне. Međutim, u Mk. 1:4 Kop. i Čajn. imaju stariju verziju ѿпꙋщєнн(є), dok Div., Sof., Pripk. i Hval. imaju оставлєныє. Razilaženje Čajn. imamo i u Lk. 1:77 – Čajn. ѿпꙋщєнне ~ Div., Nik., Vrut., Kop., Pripk. i Hval. оставлєнне.

параскєвьѧнн – пѧтъкъ

Kop. kao Div., Nik., Vrut., Hval., Mlet. i Pripk. u Mt. 27:62 i Mk. 15:42 ima grecizam паравьскєвьгн, dok Čajn. ima preslavizam пєтцѣ i пєткь. Međutim, u Kop. u Iv. 19:14,31 dolazi preslavizam пєтакь, dok Nik., Mlet. i Hval. imaju параскєвѧьін, Čajn., Vrut. i Sof. *def.*

прапрꙋдъ – багрѣнница

Kop. uvijek ima samo прапрꙋдь. U Mk. 15:17 stariji izbor čuvaju Div., Sof., Nik., Hval., Mlet. i Pripk., dok Čajn. ima preslavizam багрѣонцꙋ.

склѧзь – златница

Kop. u Mt. 22:19 ima preslavizam златнцꙋ, kao u evanđelju Mlet. zbornika, dok ostala bosanska evanđelja imaju varijante iz prve redakcije: Div., Sof., Vrut., Hval. склєзь, Nik. клєзь, Čajn. склєзн.

нєраднтн, нєбрѣщн – нє прѣобндѣтн

Preslavizam нє прѣобнднтє Kop. ima u Mt. 18:10, za razliku od Nik, Vrut., Čajn., Hval. i Pripk. koja imaju нєродѣтє, odnosno нєроднтє (Div. *def.*).

расхытнтн – разграбнтн

Kop. u Mk. 3:27 ima preslavizam ра$^{згра}$бнть,[5] dok Sof., Vrut., Čajn., Hval., Mlet. i Pripk. čuvaju stariju varijantu расхнтнтн.

съвѣдѣтєльство, съвѣдѣннє – послоушьство

U izboru ovog dubleta Kop. uvijek čuva stariju varijantu, kao i većina bosanskih evanđelja. Ipak, u Mk. 13:9 Čajn. ima послꙋшьство, dok Div., Nik., Vrut., Hval., Mlet. i Pripk. imaju свѣдѣтєльство. Novu varijantu послꙋхꙋ ima Ev. iz Dov. u Mt. 18:16, dok bosanska Div., Sof., Nik., Kop., Vrut., Hval., Mlet., Čajn. i Pripk. imaju свѣдѣтєль.

съньмъ, съньмнщє – съборь, съборнщє

Kop. uvijek ima stariju varijantu сьньмь, сьньмнщє. Međutim, unutar bosanskog stabla imamo i kolebanja: Čajn. u Lk. 4:15 ima сьборѣхь, dok Div., Vrut., Pripk. i Hval. imaju сьньмнщнхь. Suprotno tome, Čajn. u Mt. 9:35, 10:17, 12:9, 13:54 i 36:59 čuva starije stanje, dok Pripk. i Vrut. imaju зборь i зборнщє.

тєктонъ – дрѣводѣла

U Mk. 6:3 svi bosanski – Div., Sof., Nik., Vrut., Mlet., Čajn., Pripk., Hval. – imaju grecizam тєктонь (тєктоновь), a samo Kop. evanđelje ima preslavsku inovaciju дрѣводѣлнньь.

трн краты – трнщн

Kop. u Mt. 26:75 ima preslavizam трнщє, za razliku od svih ostalih bosanskih evanđelja – Div., Sof., Vrut., Čajn., Mlet., Pripk. i Hval. – koja imaju starije stanje трн кратьі (крать).

оутро – заоутра

Kop. uvijek ima ютро, za razliku od Čajn. koje u stihu Mk. 13:35 ima preslavizam заютра, dok Div., Nik. (ютрѣ), Pripk. i Hval. također imaju ютро. Mlet. u stihu Mt. 20:1 ima заютра, a druga bosanska imaju ютро.

[5] Zanimljivo je da pisar Kop. evanđelja prvo piše riječ расхнтнть, a zatim prepravlja u ра$^{згра}$бнть (v. list 71b, red 4). To je više nego očit dokaz prepravljanja prema drugom predlošku.

U skladu s navedenim primjerima, otvara se pitanje porijekla mlađeg predloška koji je poslužio pisaru Kop. evanđelja. Kada je došlo do takvog utjecaja u tom predlošku, pa i odakle je došao, zasad se može samo nagađati. O jednoj mogućnosti posredništva između bosanske i raške tradicije govoreno je u vezi s Vatikanskim evanđelistarom iz 13. st. (Vat. slav. 4), koji je kao poklon poslan banu Mateju Ninoslavu (Savić 2014: 446), a sličan se put pretpostavlja i za Mokropoljsko evanđelje. Međutim, Ramić-Kunić opravdano zaključuje da bi se u tom slučaju u bosanskim rukopisima očekivao mnogo širi krug preslavizama upravo zbog toga što su oba ova rukopisa značajnije inovirana preslavskom leksikom (2017: 41). Nedavna usporedba kompletnih tekstova Vat. evanđelistara sa Div. i Nik. evanđeljem potvrdila je da do inoviranja tipa T2 u ta dva rukopisa nije došlo (Nakaš 2018: 98). U skladu s tim zaključkom stječe se dojam da inoviranje teksta Kop. rukopisa ne treba tražiti u dubini bosanske pramatice – u njenoj vertikalnoj filijaciji, nego su preslavizmi posljedica utjecaja mlađeg, kontrolnog predloška (ili predložaka) kojim se poslužio pisar ovoga rukopisa.

Osim toga, kada se uzme u obzir gore navedena distribucija preslavskih leksema unutar bosanske grupe, jasno se uočava da nove varijante ne dolaze iz zajedničkog prapredloška budući da su podudaranja istih mjesta veoma rijetka. To navodi na interpretaciju da je prodor inovirane leksike rezultat nesistemskog, odnosno sporadičnog ujednačavanja prema predlošcima kojim su raspolagali pisari. Dakle, ne može se govoriti o jedinstvu tradicije u smislu zajedničkog ishodišta novije leksike, ili, preciznije rečeno – bosanska evanđelja u cjelini nisu prošla recenziju s ciljem ujednačavanja prema mlađoj redakciji. U suštini, verzija teksta koja je tradirana u srednjovjekovnoj Bosni i dalje dobro slijedi drevno stanje, pa u tom smislu pojava leksičkih inovacija ne govori o premoći recenzije koja je značajno udaljila neki od ovih rukopisa od osnovnog puta razvoja tipičnog teksta grupe (Alekseev 1999: 41–42).

Inače, veoma mala zastupljenost preslavizama – svega petnaestak za koje se sa sigurnošću može reći da su preslavske leksičke inovacije – u smislu pozicioniranja Kop. teksta u odnosu na druga bosanska

evanđelja govori da ovaj rukopis pripada onoj grupi čija leksika nije značajno inovirana. Kao što je već navedeno, unutar bosanske grupe najviše preslavskih inovacija zasada pokazuje Ev. iz Dov., u dosta manjem procentu inoviran je tekst Pripk. evanđelja, a utjecaj preslavske redakcije dokazan je i u drugom predlošku Čajn. evanđelja,[6] ali se lista primjera ne podudara s onom iz Kop. rukopisa.

Mala zastupljenost preslavizama u Kop. rukopisu ne dozvoljava ni pouzdane zaključke o porijeklu mlađeg predloška. Usporedba teksta ovog rukopisa s dionicama evanđeoskog teksta iz hrvatskoglagoljskih misala – Hrvojevim, Vatikanskim Borg. ilirico 4, Misalom kneza Novaka i Ročkim misalom – također ne pomaže u odgonetanju porijekla predloška s inoviranom leksikom koji je poslužio pisaru Kop. evanđelja, ali ipak omogućava izvođenje jednog važnog zaključka. Naime, na mjestima na kojima Kop. evanđelje ima preslavizam, hrvatskoglagoljski tekstovi, kao i većina bosanskih rukopisa, slijede stanje iz kanonskih evanđelja. Posebno je interesantan podatak da Kop. evanđelje sadrži i neke preslavizme – poput *zlatica*, *razgrabiti* i *trište* – koji se uopće ne pojavljuju u hrvatskoglagoljskom korpusu (Mihaljević i Šimić 2013: 17), što upućuje na to da njihovo ishodište treba tražiti u rukopisima drugih slavenskih redakcija.

Zasada se na temelju podudaranja sa bugarskim, ruskim te srpskim evanđeljima i aprakosima može pretpostaviti bliskost mlađeg predloška Kop. evanđelja arhetipu koji je ostavio značajnijeg traga u ovim redakcijama. To pokazuje sljedeća lista primjera podudarnosti:

| | |
|---|---|
| *drěvoděḷa* | Mk. 6:3 дрѣводѣлнѩь Kop. kao ruska Gal. древодѣлнїнъ i Mstisl. дрѣводѣлѧ, bugarsko Trn. дрѣводѣлнъ, te srpska Crk., Rh., Mp. дрѣводѣлнѧ', Vuk. дрѣводѣле, Vat. i Hil. дрѣводѣлꙗ, dok Mir., Dobrš. Div., Nik. тектонь, Čajn. текте́оновь, Vrut., Pripk. текте́оновь, Sof., Hval., Mlet., Dobrm. текьтоновь prate kanonska Mar. i Zogr. тектонъ, Ass. *def.*; |

[6] Ramić-Kunić navodi ove preslavizme u Čajn. rukopisu: Mt. 27:41 старѣшнѩн жарьѵьскне, 25:46 жнзаньь, 27:47 нѣ҃ѭн, 28:19 страѧн; Mk. 13:7 ратн, 13:9 послꙋшьство, 15:17 багрѣонцꙋ, 3:26 коньць (2017: 42).

| | |
|---|---|
| *pętъkъ* | Iv. 19:14 пета$_{кь}$ Kop. kao Vuk. петокь, Crk., Hil.$_{1,2}$, Rh., Mp., Bd. петькь, Ar., Dobrm., Dobril., Frol., Gf., Jur. пѧтъкъ, isto u Iv. 19:31, dok Mir. параскевьгн, Mlet. параскевьгнѣ, Hval. параскевѧын, Nik. параскевѧн (Vrut., Sof., Dov. i Čajn. *def.*), zatim hrvatskoglagoljski Hrv. par'skaviê, Vat.$_4$, Nov., Roč. paraskavĵiê te bugarsko Trn. параскевгнн kao Mar. параскевьѧнн i Zogr. параскевьѧн; |
| *pravo* | Iv. 16:23 право право Kop. kao Vuk. право, Crk., Hil., Mp., Bd. право право, dok bosanska Div., Nik., Hval. i Vrut., Mlet. а҃мнь а҃мнь (Sof. i Čajn. *def.*) i hrvatskoglagoljski Hrv., Vat.$_4$, Nov., Roč. am(e)nь am(e)nь prate kanonska Mar. амннь амнн i Zogr. амнн, амнн, Ass. *def.*; |
| *prěobiděti* | Mt. 18:10 прѣобнднтє Kop. kao Mir. i Vuk. прѣобіднт, bugarsko Trn. прѣобнднтє, bosanska Sof. нєро[дн]тє, Nik., Čajn., Hval. нєродѣтє, Vrut. нєроднтє i hrvatski Hrv., Nov., Roč. nerodite, Vat.$_4$ neroděte prate Mar. нєроднтє, Zogr. нєраднтє, dok Mlet. ima нє прѣзрнтє; |
| *mnogašti*[7] | Mt. 17:15 многащн$_{1,2}$ Kop. u $_1$ kao Mir., Vuk., Crk. многащн, Trn. многаждн, u $_2$ kao Ass. множнцєѭ$_1$, мнгашті$_2$, dok Div., Sof., Nik., Mlet. i Vrut. множнцєю$_{1,2}$, Hval. множыцєю$_{1,2}$, prate Mar. мъножнцєѭ$_{1,2}$, dok Pripk. ima многократь; |
| *zlatica* | Mt. 22:19 златнцꙋ кнносныю Kop. kao Mlet. златнцꙋ кнношьнꙋю te srpska Vuk., Crk., Hil.$_1$, Mp. златнцоу кнносныю, Rh., Dobril., Frol., Gf., Jur., Trn. златнцоу коньсноую, dok Mir. склєзы, Nik. клєзь, Div., Sof., Hval., Vrut. склєзь, Čajn. склєзн slijede Mar. склѧзъ i Zogr. скълѧзъ, Hrv., Vat.$_4$, Nov., Roč. obrazь kinosni; |
| *razьgněvati* | Mt. 18:34 разгннвав сє Kop. i Hval. разгнѣвавь сє kao Trn. разгнѣвавъ сѧ i Vuk. разьгнѣвавь сє, dok bosanska Nik., Vrut., Čajn., Mlet. прогнѣвавь сє, hrvatski misali Hrv. progněva se, Vat.$_4$, Nov., Roč. progněvavь se, srpska Crk., Rh., Mp., Bd. prate Mar., Zogr. i Ass. прогнѣвавъ сѧ; |
| *stranьnikь* | Mt. 27:7 страннкомь Kop. i Hval. страньннкомь kao Ar., Gf. i Jur. страньннкомъ, Trn. ima тоуждннмъ, dok Div. страннымь, Sof. странѣмь, Nik. страннмь, Čajn., Mlet. страннмь, Hrv., Vat.$_4$, Nov., Roč. stran'nimь prate kanonska Mar. i Zogr. странъныимъ. |
| *ratь* | Mt. 24:6 Kop. ратємь$_2$ slično Trn. ратнаа, Jur., Frol. i Dobril. ратьнаꙗ, dok Mir. (ne navodi razlike prema drugima), Div., Nik., Hval., Mlet. i Dov. imaju бранн$_2$, hrvatskoglagoljski Vat.$_4$, Nov., Roč. bran'na kao Mar. i Zogr. бранн(н), Ass. *om.*, Čajn *def.*, Hrv. r'vane; |
| *razgrabiti* | Mk. 3:27 ра$^{згра}$бнть Kop. kao Mstisl., Trn., Gal., Rh. разграбнтн, dok Nik., Vrut. расхнтнть, Hval. расхытыть, Div., Mlet., Pripk. te srpska Mir., Vuk., Crk., Hil., Bd. расхнтнтн kao Mar. расхытнтъ i Zogr. расхытнтъ, Ass. i Sav. *def.*; |

[7] U sadržaj Hrv. misala ne ulazi početak Markova evanđelja (do 6:17), pa je provjera ovog mjesta bila nemoguća. Međutim, M. Mihaljević tvrdi da se prilog *mnogaĉi* u građi *Rječnika crkvenoslavenskog jezika hrvatske redakcije* pojavljuje samo u Brevijaru Vida Omišljanina, u Drugoj poslanici Korinćanima i Poslanici Hebrejima, te Prvom vrbničkom brevijaru, također u Poslanici Hebrejima (1997: 127–128).

| | |
|---|---|
| *trišti* | Mt. 26:75 трнцє Kop. kao Trn. i Vuk. трнцн, Jur. i Mstisl. трншьдоу, Dobril. i Frol. трншьдн, za razliku od bosanskih Div., Sof., Vrut., Čajn., Mlet., Pripk. i Hval. трн кратьі (кратъ), hrvatskih Hrv., Vat.$_4$, Nov., Roč. tri kratъ i srpskih Crk., Rh., Mp., Bd. трн кратн. |

Podudarnost ovih leksičkih izbora u Kop. tekstu s ruskim crkvenoslavenskim Gal. (1114. god.), Mstisl. (1117. god.) i Jur. (1119–1128. god.) evanđeljem, a naročito s bugarskim Trn. evanđeljem (1273. god.), govori o najstarijem izvoru nove leksike, koja je kao rezultat preslavske recenzije zasvjedočena u najširem korpusu rukopisa slavenskog prijevoda evanđelja. Međutim, prodor ovakvih leksičkih inovacija Kop. evanđelje može povezivati i sa predloškom iz srpske škole, čija je leksika također inovirana prema rukopisima druge redakcije Voskresenskog (T2). Inovacije koje se pokazuju u leksici jurjevsko-mstislavljevog tipa povezuju Kop. tekst sa srpskim Rh., Mp., Crk., Hil., Bd., ali u ovim varijantama Kop. pokazuje bliskost i s Vuk. evanđeljem, koje Alekseev, zajedno s Frol. i Bn., tretira perifernim predstavnikom drevnog i preslavskog teksta (2005: 9). Nasuprot ovim mlađim izborima stoje oni u kojima ostala bosanska evanđelja slijede kanonske rukopise.

## Zaključak

Na temelju provedene analize inoviranih leksičkih izbora (T2) u Kopitarovu četveroevanđelju, mogu se izvesti sljedeći zaključci:

1. Iako tekstualna tradicija glavnog predloška Kop. rukopisa dobro slijedi konzervativno stanje prve redakcije (T1), što je karakteristika kompletne bosanske grupe, tekst kodeksa sporadično je inoviran leksikom iz druge redakcije (T2), a to inoviranje vjerovatno dolazi iz sporednog, kontrolnog predloška.

2. Uporedba preslavizama u Kop. rukopisu s drugim predstavnicima bosanske grupe – naročito s onima u kojim je već potvrđeno prisustvo T2: Čajn., Dov., Mlet., Pripk. – pokazuje da nove varijante ne dolaze iz zajedničkog prapredloška s obzirom na to da su podudaranja istih mjesta veoma rijetka. To zapravo govori da je

prodor inovirane leksike rezultat nesistemskog, odnosno sporadičnog ujednačavanja prema kontrolnim predlošcima kojima su raspolagali bosanski pisari.

3. Podudarnost preslavizama Kop. teksta s istočnoslavenskim Gal., Mstislav. i Jur. te naročito bugarskim Trn. evanđeljem govori o najstarijem izvoru nove leksike, koja je kao rezultat preslavske recenzije zasvjedočena u širokom korpusu rukopisa. Međutim, prodor ovakvih leksičkih inovacija Kop. evanđelje povezuje i sa srpskim evanđeljima Rh., Mp., Crk., Hil., Bd., čija je leksika također inovirana prema rukopisima druge redakcije.

## Bibliografija

### Izvori


Ar. *Arhangelsko evanđelje* – 1092. god., kratki aprakos, istočnoslavenski, RGB, f. 178, 1666, varijante prema: Alekseev (1998) i (2005).

Ass. *Assemanov evanđelistar* – 11. st., kanonski kratki aprakos, Vatikanska apostolska biblioteka, Cod. Slav. 3, izdanje: Kurz, J. (1955).

Bd. *Bogdanovo evanđelje* – 13/14. st., tetra, srpski crkvenoslavenski, HAZU III c 20, Zagreb, Hrvatska, varijante prema: Rodić – Jovanović (1986).

Bn. *Baničko evanđelje* – 13/14. st., tetra, bugarski crkvenoslavenski, NBKM 847, Sofija, varijante prema: Alekseev (1998) i (2005).

Crk. *Evanđelje Crkolez br. 1* – sredina 13. st., puni aprakos, srpski crkvenoslavenski, Manastir Dečani, Crk. No 1, Grčka, varijante prema: Rodić – Jovanović (1986).

Čajn. *Čajničko evanđelje* – 15. st., tetra, bosanski crkvenoslavenski, Čajniče, Bosna i Hercegovina, izdanje: Ramić-Kunić (2017).

Div. *Divoševo evanđelje* – druga četvrtina 14. st., tetra, bosanski crkvenoslavenski, Crkva sv. Nikole u Podvrhu kod Bijelog Polja na Limu, Crna Gora, izdanje: Nakaš (2018).

Dobril. *Dobrilovo evanđelje* – 1164. god., puni aprakos, RGB, f. 256, N 103, varijante prema: Alekseev (1998) i (2005) i Voskresenski (1894).

Dobrm. *Dobromirovo evanđelje* – 12. st., tetra, makedonski crkvenoslavenski, RNB, Q.π.I.55, Sankt-Peterburg, Rusija, varijante prema: Velčeva (1975) i Alekseev (1998) i (2005).

Dobrš. *Dobrejšovo evanđelje* – prva polovina 13. st., tetra, bugarski crkvenoslavenski, br. 307, Sofijska narodna biblioteka, izdanje: Conev (1906).

Dov. *Evanđelje iz Dovolje* – 15. st., tetra, bosanski crkvenoslavenski, RNB, sign. Giljf. 7, Sankt-Peterburg.

Frol. *Frolovo evanđelje* – 14. st., tetra, istočnoslavenski, RNB, F.π.I.14, varijante prema: Alekseev (1998) i (2005).

Gal. *Galičko evanđelje* – 1144. god., tetra, istočnoslavenski, GIM, Sin. 404, Galicija, varijante prema: Alekseev (1998) i (2005).

Gf. *Giljferding 1* – 1284. god., aprakos, srpski crkvenoslavenski, RNB, varijante prema: Alekseev (1998) i (2005).

Hil. *Evanđelje Hilandar 8* – treća četvrtina 13. st., puni aprakos, srpski crkvenoslavenski, Manastir Hilandar, Grčka, varijante prema: Rodić – Jovanović (1986).

Hrv. *Hrvojev misal* – oko 1404. god., hrvatski crkvenoslavenski, Topkapi Saraj, Istanbul, izdanje: Grabar – Nazor – Pantelić (1973).

Hval. *Hvalov zbornik* – 1404. god., tetra, apostol, psaltir, apokalipsa, bosanski crkvenoslavenski, Biblioteka dell' Università Manoscritti, Bolonja, Italija, N° 3575B, izdanje: Kuna et al. (1986).

Jur. *Jurjevsko evanđelje* – 1119–1128. god., puni aprakos, istočnoslavenski, GIM, Sin. 1003, Novgorod, varijante prema: Alekseev (1998) i (2005).

Konst. *Konstantinopoljsko evanđelje* – 1383. god., tetra, ruski crkvenoslavenski, varijante prema: Voskresenski (1894).

Mar. *Marijansko evanđelje* – 11. st., kanonska tetra, izdanje: Jagić (1883).

Mir. *Miroslavljevo evanđelje* – 12. st., puni aprakos, zetsko-humski crkvenoslavenski, Narodni muzej, Beograd, Srbija, i GPB "Saltykov-Ščedrin" u Sank-Peterburgu, Rusija, izdanje: Rodić – Jovanović (1986).

Mlet. *Mletački zbornik* – 15. st., tetra, apostol, apokalipsa, bosanski crkvenoslavenski, Biblioteka Nazionale Marciana, sign. Cod. Or. 227 (=168), Venecija, Italija, izdanje: Pelusi (1991).

Mp. *Mokropoljsko evanđelje* – sredina 13. st., tetra, srpski crkvenoslavenski, Manastir Krka, No 2, varijante prema: Rodić – Jovanović (1986).

Mstisl. *Mstislavovo evanđelje* – 1117. god., aprakos, ruski crkvenoslavenski, izdanje: Žukovskaja – Vladimirova – Punkratova (1983).

Nik. *Nikoljsko evanđelje* – posljednja četvrtina 14. st., tetra, bosanski crkvenoslavenski, Chester Beatty Library, Dablin, Irska, sign. W 147.

Nov. *Misal kneza Novaka* – 1368. god., hrvatski crkvenoslavenski, Österreichische Nacionalbibliothek, Beč, Cod. slav. 8, varijante prema Grabar – Nazor – Pantelić (1973).

Pripk. *Pripkovićevo evanđelje* – kraj 14. st., tetra, bosanski crkvenoslavenski, RNB, Sankt-Peterburg, Rusija, sign. Giljf. 6, varijante prema: Ramić-Kunić (2017).

Rad. *Radosavljev zbornik* – 15. st., apokalipsa, bosanski crkvenoslavenski, Vatikanska apostolska biblioteka, Borg. illir. 12, izdanje: Nazor (2008).

Rh. *Raškohilandarsko evanđelje* – sredina 13. st., tetra, srpski crkvenoslavenski, Manastir Hilandar, Hil. No 22, Grčka, varijante prema: Rodić – Jovanović (1986).

Roč. *Ročki misal* – oko 1420. god., hrvatski crkvenoslavenski, Österreichische Nacionalbibliothek, Beč, Cod. slav. 4, varijante prema: Grabar – Nazor – Pantelić (1973).

Sav. *Savina knjiga* – 11. st., kanonski kratki aprakos, RGADA, f. 381, 14, izdanje: Ščepkin (1903).

Sof. *Sofijsko evanđelje* – 14/15. st., tetra, bosanski crkvenoslavenski, Narodna biblioteka Sv. Kiril i Metodij u Sofiji, br. 23 i 468, Bugarska, izdanje: Kardaš (2018).

Trn. *Trnovsko evanđelje* – 13. st., tetra, bugarski crkvenoslavenski, varijante prema: Valjavec (1889).

Vat. *Vatikanski evanđelistar* – 13 st., srpski crkvenoslavenski, Vat. slav. 4, Vatikanska apostolska biblioteka, varijante prema: Nakaš (2018).

Vat.$_4$ *Vatikanski Borg. illirico 4* – početak 14. st., misal, hrvatski crkvenoslavenski, Biblioteca Apostolica Vaticana, varijante prema: Grabar – Nazor – Pantelić (1973).

Vrut. *Vrutočko evanđelje* – kraj 14. st., tetra, bosanski crkvenoslavenski, Nacionalna i univerzitetska biblioteka Sv. Kliment Ohridski, Skoplje, Makedonija, izdanje: Nakaš (2015).

Vuk. *Vukanovo evanđelje* – 13. st., puni aprakos, srpski crkvenoslavenski, RNB, F.π.I.82, Sankt-Peterburg, Rusija, varijante prema: Vrana (1967) i Rodić – Jovanović (1986).

Zogr. *Zografsko evanđelje* – 11/12. st., kanonska tetra, RNB, Glag 1, izdanje: Jagić (1879).

## Literatura

Alekseev, A. A. (1999): *Tekstologija slavjanskoj biblii*, Sankt-Peterburg. Dostupno na: http://ksana-k.narod.ru/Book/alekseev/02/index.html. [21. 6. 2019].

Alekseev, A. A. et al. (1998): *Evangelie ot Ioanna v slavjanskoj tradicii*, Rossijskoe biblejskoe obščestvo, Sankt-Peterburg.

Alekseev, A. A. et al. (2005): *Evangelie ot Matfeja v slavjanskoj tradicii*, Sankt-Peterburskij Gosudarstvennyj universistet, Sankt-Peterburg.

Conev, B. (1906): *Dobrějšovo četveroevangele. Srědnobъlgarski pametnikъ otъ XIII věkъ*, Bъlgarski starini, Knjiga I, Sofija.

Gadžijeva, S. et al. (2014): *Hrvatski crkvenoslavenski jezik*, Staroslavenski institut, Zagreb.

Grabar, B. et al. (1973): *Hrvatskoglagoljski misal Hrvoja Vukčića Hrvatinića: Transkripcija i komentar*, Mladinska knjiga – Staroslavenski institut "Svetozar Ritig" – Akademische Druck- u. Verlagsanstalt, Zagreb – Ljubljana – Graz.

Grickat, I. (1961–1962): "Divoševo jevanđelje. Filološka analiza", *Južnoslavenski filolog* XXV, Beograd, 227–295.

Hristova, I. (2004): "Preslavizmite v apostolskite četiva v hъrvatskite glagoličeski misali i breviarii", u: Totev, T. (ur.) *Preslavska knižovna škola*, Akademično izdatelstvo "Marin Drinov", Sofija, 7, 42–56.

Jagić, V. (1893): "Grškovićev odlomak glagolskog apostola", *Starine*, JAZU, Zagreb, 26, 33–161.

Jagić, V. (1889): "Ein fünfter bibligraphischer Beitrag. Slavica der Laibacher Lycealbibliothek". *Anzeiger der philosoph. histor. Cl. vom 18. October*, No XX, 10–11.

Jagić, V. (1883): *Quattuor evangeliorum, versionis palaeoslovenicae, codex Marianus glagoliticus, Mariinskoe četveroevangelie*, Apud Weidmannos, Berolini.

Jagić, V. (1879) *Quattuor evangeliorum codex glagoliticus olim Zographensis nunc Petropolitanus*, Berolini.

Jovanović, G. (1978): "O 'naknadnoj' leksičkoj grecizaciji u srpskim jevanđeljima XIV veka", *Naučni sastanak slavista u Vukove dane*, 315–323.

Jovanović, G. (1987): "Jevanđeljska leksika u južnoslavenskoj ćirilskoj tradiciji", *Južnoslovenski filolog* XLIII, Beograd, 83–90.

Jurić-Kappel, J. (2002): "Bosanske apokalipse u svome (južno)slavenskom kontekstu", *Wiener Slavistisches Jahrbuch* 48, Wien, 75–94.

Jurić-Kappel, J. (2005): "Kopitarovo četveroevanđelje", u: Damjanović, S. (ur.) *Drugi Hercigonjin zbornik*, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb, 169–180.

Jurić-Kappel, J. (2012): "Sistem žanrova u srednjovjekovnoj vjerskoj književnosti. Nekoliko načelnih zapažanja", u: Halilović, S. (ur.) *Bosanskohercegovački slavistički kongres I*, Slavistički komitet, Sarajevo, 87–98.

Jurić-Kappel, J. (2013): *Bosna u ogledalu starije pismenosti. Filološko-lingvističke studije*, Liaunigg, Wien.

Kardaš, M. (2018): *Bosansko četveroevanđelje. Sofijski odlomci*, Forum Bosnae, 80, Sarajevo.

Kuna, H. (2008): *Bosanska srednjovjekovna književnost*, Forum Bosnae, 45, Sarajevo.

Kuna, H. (1986): "O jeziku i pismu Hvalovog zbornika", u: Kuna, H. (ur.) *Zbornik Hvala krstjanina. Transkripcija i komentar*, Svjetlost – Akademija nauka i umjetnosti BiH, Sarajevo, 15–21.

Kuna, H. et al. (1986): *Zbornik Hvala krstjanina. Transkripcija i komentar*, Svjetlost – Akademija nauka i umjetnosti BiH, Sarajevo.

Kurz, J. (1955): *Evangeliář Assemanův: Kodex Vatikánský 3. slovanský*, dil II, Nakladatelství Československé akademie věd, Praha.

Mihaljević, M., Šimić, M. (2013): "Preslavizmi u hrvatskoglagoljskim tekstovima", u: Turk, M. (ur.) *A tko to ide? Hrvatski prilozi XV. međunarodnom slavističkom kongresu*, Hrvatska sveučilišna naklada i Hrvatsko filološko društvo, Zagreb, 11–23.

Mihaljević, M. (1997): "Jezična slojevitost Brevijara Vida Omišljanina iz 1396. godine", *Filologija* 29, Zagreb, 119–138.

Nakaš, L., MacRobert, M. (2012): *Bosanski psaltir iz zbornika Hvala krstjanina*, Forum Bosnae, 60, Sarajevo.

Nakaš, L. (2015): *Vrutočko bosansko četveroevanđelje*, Forum Bosnae, 67–68, Sarajevo.

Nakaš, L. (2017): "Traces of Andrew of Caesarea's commentary in the text of the Book of Revelation in Bosnian Medieval Tradition", *The Twelfth International Conference on Unity and Plurality in Europe from July 30th to August 1st 2017*, Mostar.

Nakaš, L. (2018): *Divoševo evanđelje. Studija i kritičko izdanje teksta*, Posebna izdanja XXXI, Institut za jezik, Sarajevo.

Nazor, A. (2008): *Radosavljeva bosanska knjiga. Zbornik krstjanina Radosava iz XV stoljeća*, Forum Bosnae, 42, Sarajevo.

Pelusi, S. (1991): *Novum Testamentum Bosniacum Marcianum, Cod. Or. 277 (=168)*, Editoriale Programma, Padova.

Pešikan, M., Jovanović, G. (1974–1975): "Tekstološki sastav i osnovne odlike teksta najstarijih srpskih četverojevanđelja", *Južnoslovenski filolog* 31, Beograd, 23–53.

Pešikan, A. (1989): "Još jedan (četvrti) prepis druge verzije starosrpskih tetra i odnos ove verzije prema Čajničkom jevanđelju", *Južnoslovenski filolog* 45, Beograd, 199–208.

Petrović, I. (1988): "Prvi susreti Hrvata s ćirilometodskim izvorištem svoje srednjovjekovne kulture", *Slovo*, Zagreb, 5–54.

Ramić-Kunić, E. (2017): *Čajničko četveroevanđelje: bosanski rukopis s početka 15. stoljeća*, Posebna izdanja XXVI, Institut za jezik, Sarajevo.

Ramić-Kunić, E. (2017a): "Leksičke osobine Evanđelja iz Dovolje", *Književni jezik* 28, Institut za jezik, Sarajevo, 29–59.

Ribarova, Z. (1996): "Vajsova proučavanja prijevoda Malih proroka iz Brevijara Vida Omišljanina", *Slovo* 44–45–46, Zagreb, 27–34.

Rodić, N., Jovanović, G. (1986): *Miroslavljevo jevanđelje, kritičko izdanje*, SANU, Beograd.

Savić, V. (2014): "Zapadnoserbskij vstavnoj list v Mokropolьskom tetraevangelii", *Slavjanskij alьmanah*, Instityt slavjanovedenija RAN, Moskva, 349–453.

Slavova, T. (1989): *Preslavskaja redakcija Kirillo-Mefodievskogo starobolgarskogo perevoda Evangelia*, Kirillo-Mefodievskie studii, Sofija.

Ščepkin, V. (1903): *Savvina kniga*, Pamětnik staroslavěnskago ězika, Sankt-Peterburg.

Šidak, J. (1955): "Kopitarovo bosansko evanđelje u sklopu pitanja 'Crkve bosanske'", *Slovo* 4–5, Zagreb, 47–63.

Valjavec, M. K. (1889): "Trnovsko tetrajevanđelije", *Starine* 21, Zagreb, 1–68.

Voskresenski, G. (1896): *Harakterističeskija čerty četyrehъ redakcij slavjanskago perevoda Evangelija otъ Marka*, Universitetskaja tipografija, Moskva.

Žukovskaja, L. P., Vladimirova, L. A., Pankratova, N. P. (1983): *Aprakos Mstislava Velikogo*, Institut russkogo jazyka im. V. V. Vinogradova, Gosudarstvennyj istoričeskij muzej, Moskva.

## PRESLAVISMS IN THE KOPITAR'S GOSPEL

**Abstract:** This paper analyzes the Preslavisms in the text of Kopitar's Gospel, a Bosnian Church Slavonic manuscript from the second half of the 14th century. The sporadic presence of the lexicon from the second redaction of the Slavonic translation of the Gospel (T2) in Kopitar's manuscript raised the important question of the origin of the younger template used by the scribe of this codex. The comparative analysis showed that, in addition to the main template belonging to the tradition of the first redaction (T1), the scribe also used a control template with an updated Jurjevsko-Mstislav type vocabulary. The control template is close to the textual tradition of the second editorial board, whose testimonies are found in numerous East Slavic and South Slavic manuscripts.

**Key words:** Kopitar's Gospel, lexicon, Preslavism, second redaction of the Slavonic translation of the Gospel (T2), Preslav Literary School.

**Izjava autora o nepostojanju sukoba interesa i poštivanju općih etičkih kodeksa:**
Autor potvrđuje da ne postoji nikakav stvarni ili mogući sukob interesa vezan za ovaj tekst te da je tekst napisan u skladu s etičkim kodeksima prema preporukama COPE (Comitee of Publishing Ethics).